

Stosowanie klauzuli sumienia w zawodach lekarza, pielęgniarki i położnej w świetle obowiązujących przepisów prawa

Conscience clause in professions of a doctor, a nurse and a midwife in the light of new legal regulations

Anna Wróbel¹, Anna Jacek², Małgorzata Gajdek³

¹ SP ZOZ Nr 2 w Rzeszowie Poradnia Chirurgii Ogólnej

^{2,3} Instytut Pielęgniarstwa i Nauk o Zdrowiu Wydział Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego

AUTOR DO KORESPONDENCJI:

Anna Wróbel
ul. Kielnarowa 18, 36-020 Tyczyn
e-mail: cor1989@o2.pl

STRESZCZENIE

Stosowanie klauzuli sumienia w zawodach lekarza, pielęgniarki i położnej w świetle obowiązujących przepisów prawa

Wprowadzenie. Artykuł przedstawia aspekty prawne związane z korzystaniem z klauzuli sumienia w zawodzie lekarza, pielęgniarki i położnej. Podstawę korzystania z instytucji klauzuli sumienia przez powyższe grupy zawodowe określają obowiązujące przepisy prawne.

Cel pracy. Przedstawienie obowiązujących regulacji prawnych i deontologicznych dotyczących klauzuli sumienia w zawodzie lekarza, pielęgniarki i położnej.

Materiał. W pracy posłużono się analizą aktów prawnych oraz źródeł literatury.

Wnioski. Klauzula sumienia nie stanowi w pełni skutecznego rozwiązania problemu powstałego między personelem medycznym a pacjentem. Z praktyki wiadomo, że nie zawsze jest idealnym rozwiązaniem w przypadku sytuacji konfliktowej pomiędzy personelem medycznym a pacjentami, a w określonych warunkach może stać się nawet przedmiotem sporów sądowych.

Słowa kluczowe: klauzula sumienia, prawo, etyka, personel medyczny

ABSTRACT

Conscience clause in professions of a doctor, a nurse and a midwife in the light of new legal regulations

Introduction. The article presents the legal aspects associated with the "Conscience clause" in professions of a doctor, a nurse and a midwife. The use of the conscience clause for these professional groups is determined by the applicable regulations.

Aim. Presentation of the existing legal and deontological regulations relating to conscience clause in the medical, nursing and midwives profession.

Material. The analysis of legal acts and literature sources.

Conclusions. Conscience clause is not a fully effective solution to the problem arising between medical personnel and the patient. In practice, it is known that it is not always an ideal solution in the event of conflict between medical staff and patients, and in certain circumstances, it may become even the litigation.

Key words: conscience clause, law, ethics, medical staff

WPROWADZENIE

Misją zawodu medycznego jest udzielanie profesjonalnej pomocy pacjentom poprzez m.in. wzmacnianie i utrzymanie zdrowia, szybszy proces zdrowienia, zminimalizowanie skutków choroby, zapobieganie powikłaniom chorobowym i pogłębianiu się niepełnosprawności. Przedstawiciele zawodów medycznych mogą być jednak narażeni na sytuacje, w których udzielenie określonego świadczenia zdrowotnego może wiązać się z konflik-

tem sumienia i naruszeniem własnych zasad moralnych. W tym celu określono prawo do odmowy uczestnictwa w zabiegach i eksperymentach biomedycznych, które są sprzeczne z wyznawanymi normami etycznymi. Owe prawo określa się mianem klauzuli sumienia [1]. Klauzula sumienia przysługuje osobom wykonującym zawód lekarza, pielęgniarki i położnej.

Nowoczesna medycyna, mimo olbrzymiego postępu, korzystnego dla społeczeństwa, niesie też ze sobą niemałe

zagrożenia, przed którymi należy chronić pacjenta. Dlatego „prawo medyczne” przeżywa dynamiczny rozwój. Tworzy się ustawodawstwo, które zmierza do precyzyjnego unormowania stosunków prawnych pomiędzy pacjentem, a lekarzem, pielęgniarką, położną, czy farmaceutą, praw pacjentów i obowiązków personelu medycznego. Akty prawne wskazują normy prawne i granice działania lekarzy, odpowiedzialność lekarzy, średniego personelu medycznego i zakładów leczniczych za wyrządzone szkody, dopuszczalność nowych metod i technik medycznych, zwłaszcza w dziedzinie inżynierii genetycznej, prokreacji medycznie wspomaganej, transplantacji i eksperymentów [2].

Korzystanie z tzw. klauzuli sumienia przez personel medyczny jest możliwe na podstawie konkretnych norm prawnych określających okoliczności, w jakich można się na nią powołać. Przepisy określają również katalog osób, które mają prawo do jej zastosowania. W Polsce wolność sumienia gwarantuje art. 53 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [3]. Wolność sumienia gwarantują również umowy międzynarodowe ratyfikowane przez Polskę, np. art. 9 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (ratyfikowana 15.12.1992), art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (ratyfikowany 3.07.1977) oraz deklaracje i rezolucje organizacji międzynarodowych nie podlegające ratyfikacji, ale mające wpływ na prawodawstwo, np. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela proklamowana przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dn. 10.12.1948 roku (art. 18 głosi, że każdy człowiek ma prawo do „wolności myśli, sumienia i wyznania”).

Aspekty prawne i etyczne stosowania klauzuli sumienia w zawodzie lekarza, pielęgniarki i położnej

Prawo do wyrażania sprzeciwu sumienia przez lekarza oraz lekarza dentyście określa art. 39 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry stanowiąc, iż: „Lekarz może powstrzymać się od wykonania świadczeń zdrowotnych niezgodnych z jego sumieniem z zastrzeżeniem tzw. stanów nagłego zagrożenia życia i zdrowia, z tym, że ma obowiązek wskazać realne możliwości uzyskania tego świadczenia u innego lekarza lub w innym podmiocie leczniczym oraz uzasadnić i odnotować ten fakt w dokumentacji medycznej. Lekarz wykonujący swój zawód na podstawie stosunku pracy lub w ramach służby ma ponadto obowiązek uprzedniego powiadomienia na piśmie przełożonego [4]”. Powyżej wspomniana regulacja prawna precyzuje, od czego może powstrzymać się lekarz – otóż od wszystkich świadczeń zdrowotnych niezgodnych z własnym sumieniem. Definicję świadczenia zdrowotnego określa art. 2 pkt. 11 ustawy z dnia 15 kwietnia 2011 r. o działalności leczniczej stanowiąc, że: „Świadczeniem zdrowotnym są działania służące zachowaniu, ratowaniu, przywracaniu lub poprawie zdrowia oraz inne działania medyczne wynikające z procesu leczenia lub przepisów odrębnych regulujących zasady ich wykonywania [5]”.

Dyskusja nad autonomią sumienia lekarskiego nabiera coraz większej wartości w obliczu rosnącego znaczenia zasady poszanowania autonomii pacjenta [6].

W świetle obowiązujących regulacji prawnych dotyczących klauzuli sumienia w zawodzie lekarza, sytuacjami, które mogą stanowić podstawę dla lekarza do skorzystania z niej są m. in.:

1. przepisanie lub zastosowanie hormonalnych środków antykoncepcyjnych,
2. przepisanie lub zastosowanie tzw. pigułek „dzień po” (morning after pill), które mogą działać w mechanizmie antyimplantacyjnym,
3. wykonanie zabiegu sterylizacji,
4. dokonanie eutanazji i samobójstwa wspomaganego [6],
5. przepisanie lub zastosowanie środków dopingujących i odurzających,
6. wykonanie zabiegów w zakresie sztucznej prokreacji,
7. wykonanie zabiegu przerwania ciąży,
8. przeprowadzanie eksperymentów w dziedzinie inżynierii genetycznej,
9. wydawanie zaświadczeń uprawniających do przerwania ciąży,
10. wykonanie badań prenatalnych [7].

Niekiedy klauzula sumienia może przejawiać się także w odmowie współpracy pośredniej lub bezpośredniej w wykonaniu danej czynności [6].

„Należy przyjąć, iż w przypadku odmowy przez lekarza, z powołaniem się na klauzulę sumienia, wykonania badań prenatalnych, wydania orzeczenia stwierdzającego wskazania zdrowotne lub embriopatologiczne do przerwania ciąży albo wykonania takiego zabiegu odmowa powinna mieć miejsce niezwłocznie po zgłoszeniu się pacjenta do lekarza” [7].

„Lekarze są uprawnieni do korzystania z klauzuli sumienia bez względu na to, w jakiej formie organizacyjno – prawnej udzielają świadczeń zdrowotnych. W przypadku lekarza pracującego na zasadzie umowy o pracę lub w ramach służby, jego obowiązkiem jest uprzednie pisemne poinformowanie bezpośredniego przełożonego w sytuacji, gdy zamierza on skorzystać z klauzuli sumienia. Powiadomienie to ma mieć charakter ogólny, powinno określać rodzaj świadczeń, których lekarz, ze względu na ich sprzeczność z jego sumieniem nie będzie wykonywał [7]”.

W ustawie o zawodzie lekarza brakuje niestety regulacji, czego ma dotyczyć wymóg uzasadnienia i odnotowania w dokumentacji medycznej oraz sankcji wobec lekarza, gdy zaniecha on obowiązku dokonania stosownego wpisu o skorzystaniu z klauzuli sumienia w dokumentacji medycznej [7]. Podstawę ponoszenia odpowiedzialności przez lekarza mogą więc jedynie w takich sytuacjach stanowić przepisy kodeksu pracy (wykonywanie zawodu następuje na podstawie umowy o pracę), pragmatyki służbowe (wykonywanie zawodu następuje na podstawie służby) [7].

Regulacją prawną dotyczącą tzw. instytucji klauzuli sumienia przysługującej pielęgniarkom i położnym w Polsce jest Ustawa o zawodach pielęgniarki i położnej z dnia 15 lipca 2011 r. Art. 12 ust. 2 ww. ustawy brzmi następująco: „Pielęgniarka i położna mogą odmówić wykonania zlecenia lekarskiego oraz wykonania innego świadczenia zdrowotnego niezgodnego z ich sumieniem lub z zakresem posiadanych kwalifikacji, podając niezwłocznie przyczynę odmowy na piśmie przełożonemu lub osobie zlecającej, chyba, że zachodzą okoliczności, takie jak stan nagłego

zagrożenia zdrowotnego [8]. Podkreślić należy, iż korzystanie z klauzuli sumienia może zostać ograniczone. Z art. 12 ust.1 wspomnianej ustawy wynika bowiem, że: „Pielęgniarka i położna są obowiązane, zgodnie z posiadanymi kwalifikacjami zawodowymi, do udzielenia pomocy w każdym przypadku, gdy zwłoka w jej udzieleniu mogłaby spowodować stan nagłego zagrożenia zdrowotnego”[8]. W związku z powyższym, prawem do skorzystania z klauzuli sumienia nie można posłużyć się w przypadku, gdy bezzwłoczna interwencja pielęgniarska/położnicza jest niezbędna i obligatoryjna, a zaniechanie jej podjęcia zagraża w niemałym stopniu zdrowiu, a nawet życiu pacjenta.

W przypadku, gdy pielęgniarka lub położna zdecyduje się na skorzystanie z klauzuli sumienia, ma obowiązek niezwłocznego uprzedzenia pacjenta lub jego przedstawiciela ustawowego bądź opiekuna faktycznego o odmowie wykonania świadczenia zdrowotnego i wskazania realnych możliwości uzyskania tego świadczenia u innej pielęgniarki, położnej lub w podmiocie leczniczym. Jest to określone w art. 12 ust. 3 ustawy z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej [8]. Ten obowiązek ustawowy z pewnością ogranicza wolność sumienia pielęgniarki/położnej, gdyż obliguje je do wskazania realnych możliwości uzyskania świadczenia niezgodnego z jej sumieniem u innego świadczeniodawcy. Jest to również swoisty konflikt sumienia. Ponadto pielęgniarka i położna mają obowiązek uzasadnić i odnotować ten fakt w dokumentacji medycznej, na co wskazuje art. 12 ust. 4 wyżej wymienionej ustawy [8].

Przedstawiając problematykę dotyczącą stosowania klauzuli sumienia w zawodzie pielęgniarki i położnej należy odwołać się również do Kodeksu Etyki Pielęgniarki i Położnej Rzeczypospolitej Polskiej. Kodeks określa system norm regulujących sferę moralną w zawodzie pielęgniarki i położnej. Powyższy dokument określa dla każdej osoby wykonującej zawód pielęgniarki i położnej prawo do odmowy uczestnictwa w zabiegach i eksperymentach biomedycznych, które pozostają w sprzeczności z uznawanymi przez nią normami etycznymi [1].

Prawo pielęgniarki do odmowy wykonania zlecenia lekarskiego budziło szczególną krytykę ze strony Naczelnej Izby Lekarskiej [2]. Obawiano się, że jest to ingerencja w autonomiczne decyzje lekarza i może spowodować zagrożenie dla zdrowia i bezpieczeństwa pacjentów [2]. Negatywną opinię wyraziło także Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej, według którego spowoduje to możliwość kwestionowania kwalifikacji i wiedzy zawodowej lekarza [2]. Praktyka nie potwierdza jednak tych obaw, ponieważ pielęgniarka, podobnie jak lekarz musi się kierować dobrem pacjenta, i gdyby takiego przepisu nie było, powinna również odmówić wykonania zlecenia lekarskiego, które może ocenić jako błędne i godzące w dobro pacjenta [2]. Wykonanie przez pielęgniarkę/położną zlecenia, o którym wie, że może spowodować szkodę pacjentowi (np. podanie niewłaściwego leku), nie zwolni jej od odpowiedzialności prawnej [2].

Stosowanie klauzuli sumienia w praktyce – czyli po co pielęgniarka/położna klauzula sumienia

Art. 14 ust. 2 ustawy z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej określa, że w razie uzasadnionych

wątpliwości pielęgniarka i położna mogą odmówić uczestniczenia w eksperymencie, podając przełożonemu przyczynę odmowy na piśmie [8].

Źródłem wątpliwości może być oczywiście sprzeciw sumienia. Pomocą wydaje się tu być klauzula sumienia, która w zawodzie pielęgniarki i położnej odgrywa znaczącą rolę. Personel pielęgniarski i położniczy ma pełne prawo do skorzystania z niej zarówno w przypadku bezpośredniego, jak i pośredniego świadczenia usług. Najczęściej chodzić tu będzie o:

1. asystowanie do zabiegu aborcji,
2. dokonanie transfuzji krwi świadkowi Jehowy,
3. asystowanie do zabiegów z dziedziny sztucznej prokreacji i inżynierii genetycznej,
4. przygotowanie pacjentki do zabiegu aborcji (np. udział w farmakoterapii przed zabiegiem),
5. asystowanie do zabiegu sterylizacji,
6. podanie leków lub szczepionek, których produkcja oparta jest na wykorzystaniu komórek embrionalnych i tkanek płodowych,
7. uczestnictwo w terapii przeciwbólowej, która może skrócić życie pacjenta w stanie terminalnym,
8. podanie leków, które mogłyby zagrozić zdrowiu lub życiu pacjenta [6].

WNIOSKI

Klauzula sumienia w zawodach medycznych jest niewątpliwie wyjątkową i specyficzną regulacją prawną, zgodnie z którą lekarz, pielęgniarka i położna mogą powstrzymać się od realizacji świadczeń zdrowotnych niezgodnych z ich sumieniem. Oczywiście istnieją wątpliwości dotyczące klauzuli sumienia, co jest związane z faktem, iż cechuje ją zarówno wiele zalet, jak również wad. Zaletą klauzuli sumienia jest to, że gwarantuje ona lekarzom, pielęgniarkom i położnym wolność sumienia, postępowania zgodnie z własnym światopoglądem oraz chroni przed przymusem łamania indywidualnych zasad etycznych. Wadą klauzuli sumienia są ograniczenia dla świadczeniobiorcy, gdyż klauzula sumienia może ograniczać przysługujące mu prawo do świadczeń gwarantowanych, w systemie powszechnego ubezpieczenia zdrowotnego.

PIŚMIENNICTWO

1. Kodeks etyki zawodowej pielęgniarki i położnej Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 9 grudnia 2003 r. (przyjęty uchwałą nr 9 IV Krajowego Zjazdu Pielęgniarek i Położnych), Część Szczegółowa II, pkt. 6.
2. Nesterowicz M. Prawo medyczne. Toruń: Wydawnictwo Dom Organizatora; 2010: 13
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U.Nr 78, poz.783 ze zm.)
4. Ustawa o zawodach lekarza i lekarza dentystry z dnia 5 grudnia 1996 r. [t.jedn.Dz. U. z 2011 r. Nr 277, poz. 1634 ze zm.]
5. Ustawa o działalności leczniczej z dnia 15 kwietnia 2011 r. [t.jedn.Dz. U. z 2013 r., poz.217 ze zm.]
6. Pawlikowski J. Prawo do wyrażania sprzeciwu przez personel medyczny – problemy etyczne – prawne. Prawo i Medycyna. 2009; 3: 30-41.
7. Jacek A. Klauzula sumienia w zawodzie lekarza. Przegląd Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego i Narodowego Instytutu Leków w Warszawie. 2010; 8: 485 – 487.
8. Ustawa o zawodach pielęgniarki i położnej z dnia 15 lipca 2011 r. [Dz. U. z 2011 r. Nr 174, poz. 1039 ze zm.].

Praca przyjęta do druku: 28.11.2013

Praca zaakceptowana do druku: 03.02.2014

